

ДО 150 РІЧЧЯ ВІД ЗАСНУВАННЯ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

ФУНДАТОРИ ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ 1873 РОКУ

Пропонована стаття стосується раннього періоду історії Товариства ім. Шевченка (водночас і першопочатків Наукового товариства ім. Шевченка). Ініціатива створення Товариства ім. Шевченка у Львові вийшла від діячів культури і науки Східної України. Вона диктувалася важкими історичними умовами, у яких перебувала Україна в 1840—1860-х роках. Не було жодної змоги проводити будь-які заходи, які б стосувалися питань українства у межах імперської Росії. Згадаймо березень 1847 р.— розгром Кирило-Мефодіївського братства, арешти та заслання його членів, 1850-ті рр. — систематичне стеження за особами, які цікавилися національною наукою, культурними процесами, та інформування у центр імперії Д. Мілютіна, В. Долгорукова, М. Анненкова, О. Новицького та інших про ситуацію і політичні настрої в Україні, жовтень 1862 р.— закриття петербурзького часопису „Основа“, в якому друкувались українці, звичайно, про українські справи, а впродовж тривалого часу гнітючої дії цензури всього, що пов'язане з українською освітою і культурою взагалі, врешті, феномен появи відомого всьому слов'янству Валуєвського циркуляра (1863) зі знаним висловом про українську мову, що її „не было, нетъ и быть не можетъ“. Вороги українства добре знали, що мова „не тільки виражає собою життєвість народу, але є самим цим життям. Коли зникає народна мова,— народ більше не існує“ (К. Ушинський). Репресії „відбирали всяку надію на успішний розвиток українського народу і його відродження в границях Російської імперії“. Тоді наші закордонні брати,— писала галицька преса,— бажаючи створити нове і безпечне огнище української національної культури, огнище, яке з вільнішої частини української землі світило би на всю Україну, дали почин до заснування Товариства ім. Шевченка у Львові. Вони „почали задумуватись над перенесенням національної суспільно-культурної і видавничої праці за кордон, де не досягла б її рука російської адміністрації“¹.

На порядку денному з'явилася потреба знайти засоби і способи для створення такого осередку, щоб обійти нечувані тоді для Європи перешкоди, які ставив російський уряд перед

українцями та українською дійсністю. За умов, коли втрачені найменші можливості навчатись рідною мовою, видавати нею книжки, вшанувати все те, що вказувало на традиції народу (про створення навчальних закладів, що тоді мало місце в усіх недержавних слов'янських народів, не було найменшої мови), прийняття рішення будувати національний осередок культури і науки (згадане вогнище), який зберігав би будь-які культурні надбання українського народу, стало не простою проблемою². На той час дедалі міцнішими ставали зв'язки українських діячів культури і літератури, науки Східної і Західної України. Ряд східноукраїнських діячів відвідує Львів і Галичину. Це підтверджує листування і безпосередні контакти П. Куліша, О. Кониського, М. Драгоманова з такими західноукраїнськими діячами культури та літератури, як К. Сушкевич, І. Пулюй, О. Барвінський, О. Терлецький та ін. Однак цього на початках було замало.

У тій ситуації постало також питання, де засновувати такий осередок (центр), у якому велась би літературно-наукова робота, друкувались українські видання? Умови конституційної Галичини не завжди відповідали цьому. Це щоденно відчували і бачили народовці. Тут на все і завжди претендувала польська шляхта, ширилось русофільство, чому сприяли часті відвідини емісарів з Росії (а в деяких випадках їх осідання в Галичині) і ті форми різних заохочень (підкупів) для місцевої інтелігенції та ін. Тому спершу падав вибір відкрити цей осередок у Відні, були також пропозиції „може десь у Швейцарії, або у Франції“. Ці питання довго обговорювались, але, як писав В. Дорошенко, „в кінці кінців спинилися на Львові. Адже ж Львів знаходився якні-як у межах конституційної держави, та ще й недалеко від Києва і був до того столицею краю, заселеного українцями, що вже пробудились до національного життя“³. Варто згадати, що тоді на теренах Галичини вже активно діють Товариства „Руська Бесіда“ (засноване 1861 р.) зі своїм постійно діючим театром (1864), „Просвіта“ (1868) з філіалами, народовці гуртуються довкруги часописів „Вечерниці“, „Мета“, „Нива“, „Русалка“,

¹ Пор.: [Від редакції]. Перед Загальними зборами Наукового товариства ім. Шевченка // Діло (Львів).— 1913.— 25 (12) груд.— Ч. 286.— С. 1.

² Історія Наукового товариства ім. Шевченка.— Нью-Йорк; Мюнхен, 1949.— С. 9—10.

³ Дорошенко В. Огнище української науки Наукове товариство імені Т. Шевченка. З нагоди 75-річчя його заснування.— Нью-Йорк; Філадельфія, 1951.— С. 19.

„Правда“. В журналі „Мета“ К. Климкович друкує твори Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка. У 1866—1869 рр. у Львові окремими випусками виходять „Поезії“ Т. Шевченка.

Ініціатива заснування гуманітарного осередку у Львові вийшла від кількох полтавських патріотів. У їх задумі йшлося насамперед про дієвий захист українського слова, друкування книжок рідною мовою — і не лише вибраних художніх творів, але й праць, присвячених різним наукам, водночас він полягав також у систематичному виході у світ національних періодичних видань... Задум, власне, охоплював усе те, що офіційно переслідували в Росії.

Велика роль у створенні Товариства ім. Шевченка належала О. Кониському. Саме він як ніхто інший, писав М. Грушевський, „старається привести до завязання в Галичині такої інституції, яка могла б стати постійним органом розвою українського слова [...] [саме від нього] після нарад з Пильчиковим вплинув проєкт пізнішого Товариства імени Шевченка“⁴. Своє, правда, не завжди позитивне значення відіграли живі зв'язки з галичанами П. Куліша, М. Драгоманова...

Вістка про наміри українців Східної України заснувати гуманітарне товариство швидко долетіла до Львова і була позитивно сприйнята та підтримана місцевими інтелігентами. Самостійно створити і утримувати такий осередок поряд із існуючою вже „Просвітою“ було тоді не під силу галичанам. Українська громада народовецького спрямування, а саме вона передовсім була зацікавлена у відкритті такого осередку, була під багатьма оглядами ще слабкою. Вона переважно складалася з молодих і незаможних осіб, хоча думка про заснування якоїсь постійної інституції у Львові зі своєю друкарнею для розвитку українського слова у друкованій продукції жила ще з 1860-х років.

Так, на порядку денному українців Східної України стало питання: створення на західноукраїнських землях загальноукраїнської гуманітарної організації, яка б виконувала поставлені завдання у Статуті і утвердила народну мову. До першорядних на цьому етапі питань належало віднайдення фундаторів для реалізації заходу, зібрання потрібних коштів для відкриття й обслуговування інституції. Після певних консультацій та звертань фундаторами стали Єлизавета зі Скоропадських Милорадович, Михайло Жученко, Дмитро Пильчиков, Олександр Кониський — всі із Східної України. Західну Україну

репрезентував Степан Качала, який згодом стає також одним з активних засновників Товариства у Львові.

Головним завданням у цьому заході поряд з відкриттям інституції була купівля друкарні. Внаслідку на території Західної України з'являється Товариство ім. Шевченка.

Так 1873 р. був реалізований у Львові східноукраїнський проєкт національного Товариства, якому в майбутньому судилось відіграти винятково важливу роль в українському культурному і науковому житті. Тут же також потрібно відзначити, що цей факт, незважаючи на те, що в підросійській і підавстрійській частинах України діяли різні режими і чимало історичних процесів проходило не однаково, ніколи у свідомості українців (а з відродженням українства тільки посилювалось) не зникало відчуття єдності українського простору.

Зауважимо, що назва планованого осередку Товариство імени Шевченка не була такою від початку. Наддніпрянці у процесі обговорень створення інституції і, очевидно, в якусь угоду західнякам, спершу назвали Товариство „Галич“. Але цей проєкт був тут же відкинутий на заході України. (Перший його відхилив С. Качала.) І Товариству (з погодження сторін) було надане ім'я Тараса Шевченка. Це ім'я після ознайомлення з „Кобзарем“ для галичан винятково багато значило, зокрема для молоді, яка понад усе цінила, переписувала, читала та вивчала його твори і в більшості випадків формувала свою свідомість на основі творів письменника. Ім'я Т. Шевченка завжди єдило в одному Товаристві „розділених кордоном дітей української нації“...

Єлизавета зі Скоропадських Милорадович

Хто ж були ці згадані фундатори Товариства ім. Шевченка у Львові? Для ближчого ознайомлення у контексті дослідження історії того ж Товариства подаємо їх короткі біографи.

Єлизавета зі Скоропадських Милорадович (*12. 01. 1832, с. Тростянець Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині с. Ічнянського р-ну Полтавської обл.) — †27 (15). 03. 1890, м. Полтава) — спадкова землевласниця, фундаторка різних громадсько-культурних та освітніх заходів і національних інституцій.

Народилася у родовому маєтку. Основну освіту здобула вдома. Батько Іван Скоропадський — правнук гетьмана І. Скоропадського, мати — Єлизавета з роду Тарнавських. Із 1849 р. — замужем за Левом Милорадовичем. Належала до тих особистостей, у яких „приро-

⁴ Купчинський О. Видавнича діяльність Товариства імени Шевченка у Львові у 1874—1892 роках // Купчинський О. Наукове товариство ім. Шевченка: Дослідження, матеріали. Вибрані статті та повідомлення.— Львів, 2013.— [Т.] 4.— С. 142.

джерний національний інстинкт розвинувся до ступеня свідомості“ (О. Кониський). Українська патріотка, що влилася в українську громаду Полтави, а згодом усієї України, брала активну участь у культурно-освітніх заходах і розбудові національних інституцій.

За кошти Є. Милорадович видано „Грамотку“ В. Золотова (перероблену О. Строніним), „Українські прописи“ О. Кониського, а на заклик М. Костомарова „видавати книжки для народу“ — оповідання С. Опатовича, „Арифметику“ О. Кониського. За фінансової підтримки Є. Милорадович організовувались і діяли недільні та суботні школи у Полтаві, в окремих сама навчала дітей. На її кошти працювала школа у с. Рибцях (нині частина Полтави) поблизу Полтави. Членкиня таємного гуртка „українських патріотів“, який очолював Д. Пильчиков, Ради шкіл у Полтаві, одна із співорганізаторів „Народної бібліотеки“, читань лекцій, „постав спектаклів для народу“. 1872 р. субсидувала львівську „Просвіту“, 1873 р. була основним фундатором Товариства ім. Шевченка у Львові, листувалася з А. Вахнянином, очевидно, Ю. Лаврівським, В. Навроцьким та іншими галичанами. Починаючи з 1878 р. і до смерті, очолювала окреме добродійне товариство у Полтаві.

За свою діяльність була переслідувана полтавським губернатором і жандармерією Полтави.

Померла на 60-му році життя.

Михайло Жученко (*08. 11. 1840, с. Бистрівці Новомосковського повіту, Катеринославської губернії (нині не відоме) — †26. 01. 1880, м. Париж, Франція) — правник, громадсько-культурний діяч.

Навчався в Полтавській гімназії, в 1859—1863 рр. — на юридичному факультеті Харківського університету. Від 20. 04. 1868 р. працював слідчим на Катеринославщині. Під час реформування судової системи переїжджає до Харкова, стає адвокатом. У Харкові з 19. 05. 1874 р. — член Ради присяжних повірених при Харківській судовій палаті, згодом — голова Ради харківських адвокатів.

Перебуваючи у Харкові, активно займається громадсько-культурними справами, бере участь у Харківсько-Київському таємному товаристві, що дбало про розвиток української мови, функціонування недільних і суботніх шкіл, друкування українськомовних книжок. За словами біографів, час адвокатури М. Жученка у Харкові був винятково успішним, „але зруйнував йому

здоров'я“ (О. Кониський). Через хворобу легень був змушений виїхати за кордон на тривале лікування.

М. Жученко — один із п'яťох фундаторів Товариства ім. Шевченка у Львові (1873). Яку суму грошей передав для заснування та подальшого розвитку Товариства, не відомо. Це відбулося 1873 р., допомагав Товариству також згодом. Із

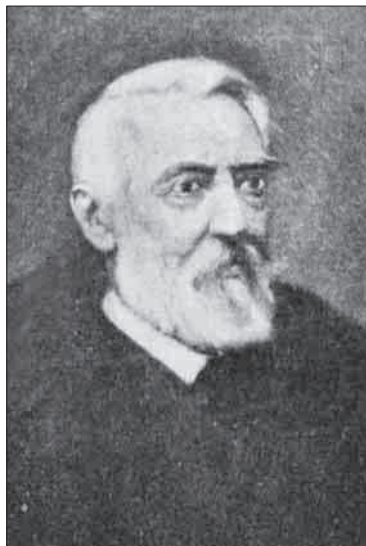
Михайло Жученко

статті Д. Гладиловича дізнаємось, що „кілька літ по основаню Товариства один українець, пок[і]йний Жученко, загостивши до Львова, записав Товариству, з власної волі, значнійший легат...“

Відомо, що М. Жученко контактував з М. Драгомановим, О. Кониським і В. Барвінським (як останній редагував газету „Правда“ у Львові впродовж 1876—1880 рр.). Збереглися листи М. Жученка з Риму, писані у листопаді 1876 р. Відомо, що адвокат „Жученко допомагав Михайлу Драгоманову у виданні книжок“. 1879 р. він, імовірно, відвідав М. Драгоманова в Женеві, того ж року повернувся з-за кордону до Харкова і був заарештований „за підозрою у революційній діяльності“. Після кількомісячного ув'язнення погіршився стан його

здоров'я. Знову виїжджає за кордон.

Помер у Парижі, досягши заледве 40 років.

Дмитро Пильчиков

Дмитро Пильчиков (*07. 11. (26. 10.) 1821, Єлисаветградського повіту, Херсонської губернії (нині Кіровоградської обл.) — †17 (5). 10. 1893, м. Харків) — педагог, громадсько-культурний діяч.

Виховувався у міщанській родині. Закінчив 2-гу Київську гімназію (1839), історично-філологічне відділення філософського факультету Київського університету (1843). За розповідями однокурсників, „на лекції ходив рідко, бо віддавав перевагу самоосвіті“ („книжки з рук не випускав“). З особливою увагою ставився до літописів і володів літописною мовою не гірше за рідну, сучасну мову. Брав участь у таємному гуртку „Київська молода громада“, згодом у Кирило-Мефодіївському братстві. Був знайомий з Т. Шевченком, М. Костомаровим,

знав інших членів братства — С. Гулака-Артемовського, В. Білозерського, М. Маркевича, а також М. Біловодського, П. Куліша та ін. Був глибоким патріотом України.

У 1846—1864 рр. — викладач Полтавського кадетського корпусу (училища), в якому читав лекції з історії, згодом політекономії, в розмовах ділився ідеями ліквідованого Кирило-Мефодіївського братства. Ініціатор створення таємного

гуртка у Полтаві. На зібраннях гуртка порушувались питання функціонування української мови, розвиток національної культури міста і краю, він — один з організаторів недільних і суботніх шкіл (у тому числі дівочих) у Полтаві (їх було п'ять). У школах читали видані не без участі Д. Пильчикова (за кошти іншого члена гуртка С. Милорадович) „Грамматку“ В. Золотова (перероблену О. Строніним), „Арифметку“ О. Кониського, також твори Т. Шевченка („Кобзар“ 1860 р. приносив з дому Д. Пильчиков). „Не існувало тоді такої події громадсько-поступової, щоб біля неї не працював Пильчиков...— щоденна школа, народні читання, народна бібліотека, театр, літературно-музичні поранки і вечори, публічні відчити, дівоча гімназія й таке інше — з усім отим з'єднано наймення і праця Пильчикова“.

На початку 1870-х рр. (один з ініціаторів був Д. Пильчиков) з'явився задум створити у Львові товариство, яке б „дбало за розвиток українського письменства і, володіючи власною друкарнею, давало б змогу українським книжкам виходити у світ“. Він 1873 р. — фундатор Товариства ім. Шевченка у Львові.

Д. Пильчиков писав і друкувався в петербурзькій „Основі“ під псевдонімом К. Шаповал. Його називали „людиною живою, чуткою до всього доброго, вільною, прекрасною, людиною жвавою, перенятливою, з душею поетичною, з глибокими українськими переконаннями, з широкими політичними поглядами і здоровою історичною ерудицією...“ (О. Кониський).

Останні роки жив у Харкові, у сина. Помер на 72-му році життя.

Олександр Кониський (*18 (6). 08. 1836, хутір Переходівка Ніжинського повіту Чернігівської губернії (нині с. Ніжинського р-ну Чернігівської обл.) — †12. 12. (29. 11.) 1900, м. Київ) — письменник, публіцист, громадсько-культурний діяч.

Рід Кониських „належав до дворянських“, походив з Галичини (1613). О. Кониський на початках навчався у Ніжинському училищі та Чернігівській гімназії. Після невдалої спроби здобути вищу освіту в Ніжинському лицейі і служби у війську працює на різних низових посадах, наприклад, у Кримінальній палаті в Полтаві. Склав екстерном іспити на кандидата прав, після чого зайнявся адвокатською практикою. Перші літературні твори з'являються 1858 р., статті на громадсько-суспільні теми —

1861 р. Був членом Київської громади, у Полтаві займався недільними і суботніми школами. Опублікував „Українські прописи (зразки для писання)“ (1862), підручник „Арифметику або Щотницю“ (1863), а 1882 р.— „Читанку для українських шкіл“. Підручники О. Кониського були затримані цензурою. 1863 р. — заарештований і висланий у Вологду („за распространение ма-

лорусской пропаганды“), згодом переведений у Тотьму. Восени 1865 р. одержує дозвіл на лікування за кордоном і того ж року вперше відвідав Львів (відтоді і до кінця життя підтримував контакти з львів'янами (у Львові побував у 1865, 1884—1885, 1887, 1889 рр.). Був одним із фундаторів Товариства ім. Шевченка у Львові (1873), а згодом ініціатором перепрофілювання цього Товариства у Наукове товариство ім. Шевченка (1892). О. Кониський і Галичина — окрема сторінка дослідження в історії української культури. Крім особистих тривалих зв'язків із О. Барвінським, були живі контакти (і листування) з Ю. Лаврівським, С. Качалою, К. Сушкевичем, Ом. Огоновським, О. Терлецьким, згодом з І. Белеєм, І. Франком, М. Грушевським та ін.

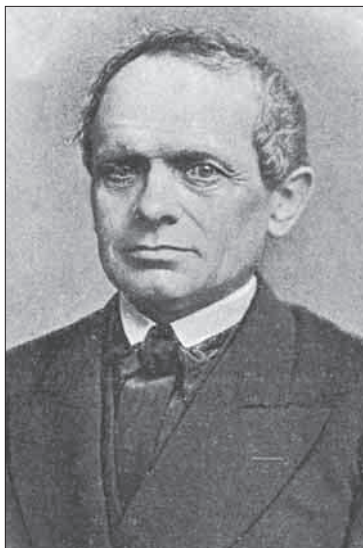
Письменник друкувався у „Слові“, „Вечерницях“, „Меті“, „Русалці“, „Галичанині“, „Правді“, „Ділі“, „Зорі“, „ЛНВ“ та інших галицьких часописах (також у „Буковині“). Він автор понад трьохсот великих і малих праць, художніх творів, у тому числі повістей (переважно з життя інтелігенції), збирач фольклорних матеріалів, „одна з визначніших фігур в історії України ХІХ ст.“ (М. Грушевський). Особливе місце у творчості О. Кониського займають праці про Т. Шевченка. Він написав слова гімну „Боже великий, єдиний, нашу Україну храни“ на музику М. Лисенка (обробка О. Кошиця). Вибрані твори О. Кониського неодноразово друкувались.

Степан Качала (*1815, м-ко Фирліїв Бережанської округи (нині с. Липівка Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.) — †10. 11. 1888, с. Шельпаки Тернопільського повіту, Галичина (нині с. Підволочиського р-ну Тернопільської обл.) — громадсько-культурний діяч, публіцист, меценат і фундатор українських інституцій, священник.

Середню освіту здобув у Бережанській гімназії, закінчив теологічний факультет (Львівську духовну семінарію) Львівського університету (1842). В часи „Весни народів“ 1848—1849 рр. —

Олександр Кониський

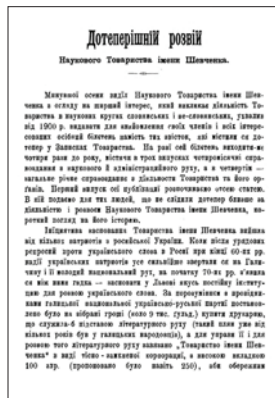
Степан Качала

один з організаторів Головної руської ради, член-засновник „Галицько-руської матиці“, Народного дому, Народної ради. Учасник Слов'янського з'їзду у Празі (1848), де у своїх промовах захищав рівноправність українців серед інших слов'янських народів. Разом із Ю. Лаврівським, Т. Глинським як політик старшого покоління підтримував у 1860-х рр. початки народовецького руху в Галичині. Член-засновник „Просвіти“ у Львові, фундатор Товариства ім. Шевченка у Львові (1873), жертводавець на інші українські інституції („Руська Бесіда“) та громадські справи. Перед смертю усе своє майно записав народовським інституціям. Обирався послом до Галицького сейму (1861—1866, 1870—1888) і віденського парламенту (Райхстагу) (1861—1866, 1873 і 1879 рр.). Автор статей і повідомлень, публікованих у „Слові“, львівській „Основи“, „Меті“, „Галичанині“, „Ділі“, серед яких: „Москва і шизма“ (1863), „Погляд на справу обрядову з становища політики“ (1863), „Галицько-руська матиця“ і її ціль“ (1865), „Кілька слів о

Після деяких згаданих редакційних доопрацювань 11 грудня 1873 р. Галицьке намісництво затвердило статут Товариства ім. Шевченка у Львові. Його підписали дев'ять осіб-засновників інституції: згаданий Степан Качала (він же також фундатор Товариства), Михайло Димет, Корнилій Сушкевич, Омелян Огоновський, Лонгин Лукашевич, Михайло Косак, Олександр Огоновський, Теофіл Барановський, Юліян Романчук.

Наступного року 4 червня 1874 р. статут прийняли Загальні збори Товариства. Так почала працювати у Львові нова і, як у майбутньому виявилось, виняткового суспільно-культурного і наукового значення інституція.

В один час із затвердженням статуту і фактичним заснуванням Товариства ім. Шевченка розпочалась його діяльність. Вона будувалась відповідно до основних завдань, викладених у статуті. На першій сторінці документа мовиться, що завданням Товариства є „спомогати

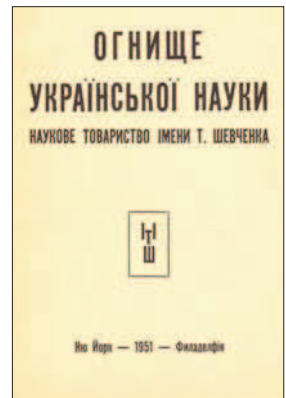
М. Грушевський. Дотеперішній розвій Наукового товариства ім. Шевченка // Хроніка НТШ.— Львів, 1900, ч. 1, с. 3—19.

В. Гнатюк. Наукове товариство ім. Шевченка у Львові.— 1925 (Перевидання Мюнхен; Париж 1984 р.)

Історія Наукового товариства ім. Шевченка. Нью-Йорк; Мюнхен 1949 р.

В. Дорошенко. Огнище української науки Наукове товариство ім. Шевченка.— Нью-Йорк; Філадельфія, 1951 р.

V-ій книжечці „Зорі“ (1872), „Наші політичні партії“ (1886) та ін.

Робота фундаторів не закінчувалася збором коштів і їх передачею особисто Д. Пильчиковим львів'янам. Згадують, що наддніпрянці опрацьовують також статут Товариства, зміст якого згодом серед його укладачів і редакторів викликав певні непорозуміння. Згідно з невідомими даними, за дорученням Є. Милорадовича первісний варіант тексту статуту укладають згаданий Д. Пильчиков і М. Драгоманов. У Львові, перед подачею документа на затвердження Галицьким намісництвом, його редагує К. Сушкевич. Відомо також, що купівлею друкарні для Товариства ім. Шевченка у Львові займалися у Відні довірні особи згаданої фундаторки інституції Є. Милорадович (Д. Гладилевич).

Для остаточної реалізації задуму названі фундатори „за порозумінням із провідниками галицької національної (народовецької) спільноти“ тут же розпочинають організацію і офіційне відкриття Товариства.

розвій руської (малоруської) словесности“. Для реалізації цієї мети Товариство: „1. заводить власну друкарню; 2. видає і накладає книжки і часописьма літературні і наукові; 3. втирає літературні і наукові видання; 4. роздає премії і запомоги літератам; 5. скликає збори учених і літератів; 6. устроє відчити публичні, літературні вечери і т. ін.“

Зміст статті, мабуть, не потребує підсумкових узагальнень. Ідеться про жертвність п'яти осіб — фундаторів, які субсидували появу Товариства ім. Шевченка, що, відповідно, забезпечувало можливість облаштування та відкриття інституції. Події, пов'язані зі створенням Товариства, стали символом єднання українців в умовах поділених між Росією та Австро-Угорщиною їх територій і заснування на західно-українських землях загальноукраїнської національної інституції для захисту українського слова, публікації рідною мовою книжок і часописів.

Олег КУПЧИНСЬКИЙ